

सर्वोदयी गांधीवादी सेवकांनी वस्तुनिष्ठ व्हावे

प्रसंग- सर्वोदय ग्रामदानी युवक कार्यकर्ता शिबिर उद्घाटनप्रसंगी मार्गदर्शन

दि. १९-१२-२००७, स्थळ - वाकोद

‘भारताचा आत्मा खेड्यात आहे’, असे म. गांधीजी म्हणत, ‘ग्रामदानी’ संकल्पना आचार्य विनोबांची! अगदी ह्याच व्यापक दृष्टीने भाऊ खेड्यांकडे पाहतात. आदर्शगाव, स्वावलंबी, स्वयंपूर्ण, आपुलकीने ओथंबलेले सदाचारी गाव! तुकडोजींच्या काव्यपंक्ती जिथे प्रत्यक्ष साकार होतात. गांधीवादी कार्यकर्त्यांनी वस्तुनिष्ठपणे गावाचा अभ्यास करून गावकऱ्यांचे आचरण बदलण्यासाठी, त्यांना योग्य दिशा देण्याचे काम करणे आवश्यक आहे’ असा मूलभूत विचार इथे व्यक्त होतो. व्यासपीठावरील न्या. धर्माधिकारी यांनी गांधी विचारांना कृतीची जोड दिल्याने त्यांचाही यथोचित गौरव भाऊ या विचारपुष्पात करतात. ‘वाकोद’साठी आणि इतर ग्रामदानी संकल्पनेनुसार असणाऱ्या गावांसाठी ‘गांधी रिसर्च फाउण्डेशन’च्या माध्यमातून सहकार्य करण्याची ग्वाही ते इथे देतात.

आदरणीय धर्माधिकारीजी आणि सन्माननीय व्यासपीठ तसेच गावकरी बंधू-भगिनींनो,

गांधीजींबद्दल मी थोडे-फार वाचले हे खरे आहे. त्या पद्धतीने आत्तापर्यंत जगू शकलो आहे, असे मात्र नाही. अजूनही खूप प्रश्नचिन्हे माझ्या मनात आहेत. गांधीजींचे विचार, त्यांच्या योजना या सगळ्या आपण प्रत्यक्ष कृतीत आज उतरावयाच्या ठरविल्या, तर ते शक्य आहे का? आणि ते शक्य नसेल तर आपण कालानुरूप त्यात केवढा, कसा, किती बदल करावा, म्हणजे त्या विचारांची कास धरून खऱ्या अर्थाने त्यांच्या स्वप्नातला देश कसा उभा करता येईल. त्यासाठी माझी सगळ्या गांधीवादी संस्थांना, विचारवंतांना, सेवकांना एक विनंती आहे की, निदानपक्षी आपण सगळे एकत्र येऊन मला एका गावात तरी गांधीजींना हवे होते, ते सगळे करून दाखवा. ते गाव म्हणजे ‘वाकोद’ असावे असे मला वाटते! (टाळ्या)ते माझे जन्मगाव असल्यामुळे माझा तो स्वार्थ आहे. त्यासाठी लागणारी जी काही व्यवस्था आपल्याला हवी असेल, ती शासन विरहित आपण स्वतः उभी करू. त्यामध्ये शासनाची मदत असली तर उत्तम, पण नसली तरी आपण ती करू कारण गांधीजींच्या संकल्पनेप्रमाणे ती गावातूनच आपण सर्वांना उभी करायची आहे. त्या आधी वातावरण निर्मिती करण्यासाठी सर्व सर्वोदयी कार्यकर्त्यांनी गावात तसे वागून स्वउदाहरणाने तसे घडवून आणावे लागेल.

या कामासाठी लागणारे आदर्श लोक दुर्दैवाने दिवसेंदिवस कमी होत आहेत. शिबिरे

वाढत आहेत. विचारवंत आहेत. ते पन्नास वर्षांपासून लिहीत आहेत. समाजापुढे विचार मांडत आहेत. पण समाजामध्ये त्याचा काही परिणाम झाला आहे काय, या बद्दल वास्तविकता शोधायला गेलो, तर विशेष काही झाले आहे असा त्यांचासुद्धा दावा नाही. असे असतानाही असली कामे आपण केलीच पाहिजेत, असे त्यांच्यापैकी प्रत्येकाला वाटते. मला त्यांच्या इच्छेबद्दल काहीच म्हणावयाचे नाही. त्यांचा हा मूळ विचार आहे. विचारामधून उच्चार आहे. उच्चारामधून आचार आहे. त्यामुळे त्यांना तसे वाटणे साहजिक आहे. विचार हा असायलाच पाहिजे. परंतु विचारापेक्षा उच्चाराला आणि उच्चारापेक्षा आचाराला जास्त महत्त्व असल्यामुळे एक-एक, दोन-दोन माणसांनी तरी या सगळ्या चळवळीला एका ठिकाणी तरी कार्यान्वित करून दाखवणे आवश्यक वाटते.

महाराष्ट्रामध्ये एकूण १९ ग्रामदानी गावे आहेत. या १९ गावांचा आजचा इतिहास नेमका काय आहे, याबद्दल संशोधन करावे त्याला गांधी रिसर्च फाउण्डेशन सर्वतोपरी मदत करायला तयार आहे. हा इतिहास लिहून आपण सत्य संशोधन करणार आहोत. गांधीजींच्या ज्या कल्पना होत्या, विनोबाजींच्या ज्या कल्पना होत्या, इतरांनीही त्याबद्दल विचार मांडले, तसे आज खरेच घडत आहे काय? आणि घडत नसेल तर का घडत नाही? मग सद्य वस्तुस्थितीला अनुरूप आपण वागणार आहोत की, त्या विचाराला अनुरूप परिस्थिती निर्माण करण्यामध्ये आपली सगळी शक्ती आपण लावणार आहोत? हा खरा प्रश्न आहे. आपल्याला आयुष्यात काही तरी भरीव काम करून दाखवता आले पाहिजे. किमान एक गाव तरी शासनमुक्त आहे, ते गांधी-विनोबांच्या संकल्पनांनुसार चालते आहे, असे नेमके ठामपणे सांगता आले पाहिजे.

एक गाव असे असावे, जिथे ग्रामदानी, सर्वोदय असे विभिन्न विचार प्रवाह एका ठिकाणी आलेले आहेत. अशा गावात ही व्यवस्था आपण निर्माण करू शकू. त्यासाठी जो काही नियोजनाचा भाग असेल, कालानुरूप ज्या काही सुविधा आपल्याला लागत असतील, वातावरण निर्मितीसाठी जे काही करायची गरज असेल ते सगळे वाकोदला उपलब्ध करू. मी इथे जन्माला आलो म्हणून नव्हे. पण मी या गावाला चांगले ओळखतो. म्हणून आपल्याला सांगू इच्छितो की, तशी परिस्थिती या गावात आहे. इथले लोक मुळात चांगले आहेत. परंतु 'वाकोद हा भीतिमुक्त समाज आहे काय?' असे जर आपण मला विचाराल तर 'नाही' हे त्याचे उत्तर आहे. ते भीतिमुक्त का नाही, त्याचे कारण आजची आपली राज्यपद्धती आहे.

ज्या पद्धतीवर आपण आज जीवन जगतो आहोत, समाज चालवतो आहोत, त्या पद्धतीमध्ये हे अंतर्भूत आहे की, समाजामध्ये धैर्य-धाडस निर्माण होणारच नाही. एकदा भीती निर्माण झाली, तर मग हळूहळू त्या भीतीचा एवढा पगडा वाढलेला असतो की, त्यातून बाहेर पडणे कठीण होते. मग चांगली माणसेसुद्धा तटस्थ भूमिका घ्यायला सुरुवात करतात, बोलत नाहीत, खांद्याला खांदा लावून उभे राहात नाहीत. त्यामुळे जे काही चांगले घडायचे असेल, ते घडत नाही. असा गेल्या साडेतीन वर्षांचा माझा अनुभव आहे.

गावाला तयार केले पाहिजे, म्हणजे नेमके काय केले पाहिजे? त्यासाठी दोन-चार माणसे तरी आपल्याजवळ पाहिजेत की, जे याबद्दल मार्गदर्शन करतील. आपण देशामध्ये शंभर ठिकाणी भेटी देता, दोनशे ठिकाणी व्याख्याने देता, तीनशे शिबिरे घेता, हे सगळे आपण करता. 'या सगळ्यांची गोळाबेरीज शेवटी होते किती?' हा प्रश्न विचारला तर आपले दुकान आपण व्यवस्थित चालवतो, हा निष्कर्ष निघतो. आपली नावे छापून येतात हेही सत्य आहे. गांधी-विनोबावादी विचारसरणीच्या लोकांना आदर देण्याची या समाजाची तयारी अजून तरी आहे. त्यांच्यामागे गांधीजींची पुण्याई आहे आणि कार्यकर्त्यांची स्वतःची विद्वत्ता आहे, त्याबरोबरच त्यांचा त्याग आहे. ते त्या विचाराने वागतात त्याबद्दल तो आदर आहे. त्यांच्याठायी असलेल्या चांगुलपणापोटी समाज तेवढे अजून करतो आहे.

आदरा व्यतिरीक्त दुसरे काही होते आहे असे मात्र दिसत नाही. मी हे निराशेतून बोलतो आहे. असे नाही. मी सकारात्मक दृष्टिकोन बाळगणारा आहे. मला याही कामात खूप मोठी आशा दिसते आहे. पंचाईत याची आहे की, आपल्यापैकी सगळे लोक स्वतः एकत्र येत नाहीत आणि एकत्र येऊन काही तरी ठोस काम करून दाखवतील, अशी जबाबदारी स्वीकारत नाहीत. आपण आयुष्यात स्वतःला एखाद्या कार्याला वाहून घेतले असेल, तर त्या कार्याचे कुठे तरी एक विशिष्ट स्वरूप दिसले पाहिजे. किमान दोन-चार गावांमध्ये अशा प्रवृत्तीने लोक वागत आहेत, जीवन जगत आहेत हे आपणास दाखल्यासह सिद्ध करता आले पाहिजे.

काही गावांमध्ये एक एक योजना काही कारणासाठी उभी आहे, तोडक्या-मोडक्या परिस्थितीमध्ये का असेना उभी आहे. त्या योजनेचा गावाला काही उपयोग आहे काय? आजच्या परिस्थितीमध्ये त्या योजनेला केवढे महत्त्व आहे? समाज जीवनामध्ये तिला केवढे मोठे स्थान आहे? तिच्यामुळे समाजाला किती मोठा फरक पडला आहे? सतत शासनाचा पैसा काही ना काही कारणाने, काही ना काही प्रमाणामध्ये बऱ्याच खेड्यांमध्ये पोहोचतो.

आता तर अगदी थेट ग्रामपंचायतीला पैसा मिळणार आहे. अशा परिस्थितीमध्ये आपण एकादोघांनी तरी, ही जबाबदारी स्वीकारावी की, एका गावामध्ये प्रत्यक्षात शासकीय योजना यशस्वी करून दाखवण्यात. त्याला वेळ लागू शकेल, पण ते घडेल या गोष्टीवर माझा ठाम विश्वास आहे.

एकोणवीसाव्या शतकामध्ये पृथ्वीच्या पाठीवर खऱ्या अर्थाने भगवान महावीरानंतर दोन हजार पाचशे वर्षांनी जर कोणी नवा विचार मांडला असेल, तर तो गांधीजींनी मांडला. म्हणूनच हा ठाम विश्वास आहे, (टाळ्या) त्यांनी साम्राज्यवाद संपवण्याची मुहूर्तमेढ रोवली, केवळ भारतातून नव्हे, तर जगातून. ते केल्यानंतर दुसरा एक साम्राज्यवाद, दुसऱ्या एका पायावर उभा आहे. त्याला आपण एक आव्हान देऊ इच्छित आहोत, आणि ते सुध्दा त्या महामानवाच्या विचारांच्या आधारावर. त्या विचारांमध्ये तेवढे बळ आहे. गांधीजींचे विचार एवढे मूलभूत आहेत की, त्यामध्ये हे घडू शकते, परंतु त्यांचे विचार पुढे ठेवणारे लोकच जर परस्परांमध्ये संवाद साधणारे नसतील तर, हे कसे घडेल ? एकाने एक योजना घ्यायची, एकाने एक गाव सांभाळायचे, दहा ठिकाणी जायचे, पन्नास ठिकाणी जायचे, जातच राहायचे. एस.टी.चे भाडे भरायचे, एस.टी.ने जायचे. एस.टी.ने गेल्याशिवाय आपण सर्वसामान्य आहात असे वाटणार नाही, म्हणून आपण जाता. कपडेही आपण तेवढेच साधेपणाने आणि चांगले स्वच्छ वापरत असता. खूप आदर आहे मला या सगळ्या गोष्टींबद्दल! परंतु नेमके घडते काय? आणि कुठे घडले आहे, हे दाखवा असा जर मी मुद्दा उपस्थित केला, तर माझ्या अज्ञानाचे मी प्रदर्शन करतो आहे, असे जरी आपल्याला वाटत असेल तरी कृपा करून ते स्वीकार करून मला फक्त असे प्रत्यक्ष उदाहरण दाखवा. मी तिथे जाऊन पाहायला तयार आहे. ते कसे घडले आणि आपल्याला कसे घडवता येईल, याचा विचार करायला मी तयार आहे.

आपल्या पाठीशी माझ्यासारखा माणूस या सद्देतून उभा आहे. साधनांचीही कमतरता पडू देणार नाही. ही साधनेसुद्धा त्याने शक्य तेवढ्या प्रामाणिक पद्धतीनेच जमवलेली आहेत. ती समाजाचीच आहेत आणि तो केवळ विश्वस्त आहे, अशी त्याची भावना आहे. त्याची स्वतःचीच तशी भावना आहे असे नव्हे, त्याच्या संबंध कुटुंबाची ती भावना आहे, म्हणून सगळ्या साधनांचा पूर्णपणे उपयोग या कामासाठी करून घेता येईल. दुसरी जी काही चॅरीटेबल अॅक्टिव्हिटी आहे किंवा दुसरी इतर काही कामे आहेत, गरज पडली तर

ती सगळी आपण बाजूला ठेवू. मी कोणाचे काही देणे लागत नाही की, मी हे सगळे केलेच पाहिजे. परंतु एक देणे जरूर लागतो, गांधीजींच्या विचारांचे देणे लागतो आणि ते देणे अंशतः जर फेडायचे असेल, तर प्रयोग आपल्या गावामध्ये जिथे आपण जन्मलो तिथे व्हावा ही खूप दाट आणि खोल अशी माझ्या मनातली इच्छा आहे.

आपण इथे उपस्थित असलेल्या लोकांमध्ये भंडारा, गोंदिया, रायगड, ठाणे, कोल्हापूर अशा या एकोणावीस गावामध्ये ग्रामदानी योजना जिथे थोड्याफार प्रमाणात चालू आहे तेथील प्रतिनिधी आहात. कलानंदजी इथे आहेत. ते फुलफिल सोसायटीचे काम जवळजवळ ६,५०० गावांमध्ये करत आहेत. आचार्य हरीभाऊ वेरूळकर इथे आहेत. ते तुकडोजी महाराजांचे शिष्य असून ग्राम स्वावलंबाबद्दल त्यांचा खूप गाढा अभ्यास आहे. तुकडोजी महाराज हे आमच्या गावामध्येसुद्धा मी नऊ वर्षांचा असताना आले होते. त्यांचा प्रवास फार मोठा होता. त्यांच्या कार्याला पुनर्जीवित करायचे काम अगदी सहज आणि सोपे आहे. जर गांधीजींच्या विचारांसोबत तुकडोजींची शिकवण आपण वाकोद इथे प्रस्थापित करू शकलो, तर खूप मोठे काम होऊ शकेल, अशी माझी खात्री आहे. अत्यंत सुनियोजित पद्धतीचे आपण हे काम करत आहात. अशी माहिती मला डॉ. बरंत यांनी दिली आहे. ती माहिती सत्य आहे. पण त्या कार्याची परिणती काय होते? वस्तुस्थितीमध्ये काय घडते? याबद्दल मला उत्तर पाहिजे.

असे होते आहे की नाही या बाबतीत मी साशंक आहे. त्या बाबतीत फक्त माझे तेवढे अज्ञान आहे, ते दूर करा. परंतु ते जर अज्ञान नसेल आणि ती वस्तुस्थिती असेल तर त्याच्यासाठी ठोस कार्यक्रम 'ॲक्शन ओरिएन्टेड' पद्धतीने आपण मांडा. त्या कार्यक्रमामासाठी आम्ही काय करू शकतो, हे गाव काय करू शकते, हे सांगा. आम्हाला ते इथे घडवायचे आहे. आपल्याला विश्वासाने सांगू शकतो की, जर हे लवकरात लवकर आणि चांगल्यात चांगल्या पद्धतीने घडू शकत असेल, तर ते वाकोद या गावात घडू शकेल. गाव मोठे आहे. गाव काही १०० लोकांचे नाही, ५०० लोकांचे नाही. गाव आता जवळजवळ सहा हजार लोकांचे आहे, १२०० घरांचे आहे. गाव मोठे आहे, म्हणजे समस्या पण मोठ्या आहेत. गाव मोठे आहे, म्हणजे राजकारणी लोकांचे डोळे त्या गावावर आहेत. त्यामुळे आपल्याला ते सहजासहजी सरळसरळ काम करू देतील, असे गृहीत धरण्याला सुतराम वाव नाही, जागा नाही. गांधीजींच्या सगळ्याच योजनांमुळे जर कुठे मोठा घाला पडत असेल, तर तो राजकारणाच्या गावपेच्यांमुळे पडतो. म्हणून प्रत्येक ठिकाणचा अनुभव आहे की, कोणत्याही राजकीय माणसाला ते

पसंत पडत नाही, परंतु ते पसंत पडत नाही म्हणून मी हे करणार नाही, असे म्हणण्याचे सामर्थ्य त्यांच्यात नाही. तेवढी नैतिकता त्यांच्याकडे नाही. त्यामुळे तसे म्हणायला कोणी राजकारणी तयार नाही.

धर्माधिकारीजींना कोणा राजकारण्याकडे प्रत्यक्ष तशी जाण्याची गरज भासत नाही. नुसता फोनही केला मुख्यमंत्र्यांना, तर मुख्यमंत्री फोन टाळत नाहीत. त्याचे कारण मुख्यमंत्री कुणीही असले तरी तो 'धर्माधिकारीजी जसे जीवन जगले, ते मी कधीच जगू शकणार नाही' याबद्दल त्या मुख्यमंत्र्यांची खात्री असते. ती खात्री असल्यामुळे मला असे वाटते की, त्यांचे म्हणणे ते ऐकून घेतात. त्याची अंमलबजावणी किती करतात? चुकून तरी त्याची अंमलबजावणी करतात का? हा भिन्न मुद्दा आहे. विचारपूर्वक कधी तशी अंमलबजावणी करायची असती, तर ती या आधी कधीच झाली असती. कारण धर्माधिकारीजी काही नवीन विचार मांडत नाहीत, गांधीजींचे जे विचार आहेत तेच विचार ते बहुतांशी मांडत असतात.

आपल्याला आग्रहाचा आणखी एक मुद्दा सांगावासा वाटतो. शाळेत नर्सरीमधील मुलगा आहे, बालवर्गात बसणारा मुलगा आहे. त्याचे शिक्षण, संस्कार कसे असावे? मी असे म्हणत नाही की, मला त्यात फार काही समजले आहे, परंतु जेवढे समजले आहे तेवढे आपल्यासमोर मांडल्याशिवाय अडचणी कळणार नाहीत. मग आपण सगळे लोक मार्गदर्शन तरी कसे करणार, हा प्रश्न माझ्यासमोर आहे. मी मार्गदर्शन करणार आहे असे म्हणण्यापेक्षा मी फक्त प्रश्न निर्माण करतो आहे. त्यांची उत्तरे शोधायला पाहिजे, ती आपण शोधावी. मी ती ऐकायला तयार आहे, आणि त्यांची अंमलबजावणी करायला तयार आहे. आपण तिथे काय करू शकणार आहे, ही भूमिका जर मला स्पष्ट सांगितली तर पुढचे आपण हे कसे साकार करू शकू, या संदर्भात बैठक घेता येईल.

सर्वसाधारणपणे हे सगळे विचार मी जळगावला मांडणे जास्त सोयीस्कर होते, परंतु गांधीजींचा आत्मा खेड्यात होता आणि देशाचाही आत्मा खेड्यात आहे. हे सत्य असेल, तर हे सगळे कार्यक्रम आत्ताचे आणि यापुढचे सुद्धा डॉ. बरंठ यांनी वाकोदमध्ये करावेत, अशी मी त्यांना विनंती केली. त्यांनी ती मान्यही केली. या वातावरणामध्ये चर्चासत्र घडावे, अशी माझी स्वतःची इच्छा आहे. त्यासाठी आणखी काही मदतीची आवश्यकता असेल, तर ती उपलब्ध करून देऊ, परंतु जर या वातावरणात आपण हे करू शकलो, तर आपण काही तरी वास्तवाच्या जवळ जातोय, असे घडेल. नाहीतर हे घडणार नाही.

माझा स्वतःचा एकच विचार मी आपल्यासमोर ठेवतो. माझी अशी खात्री झाली आहे की, जर हे घडायचे असेल तर केवळ महिलांच्या मार्फत ते घडू शकेल, पुरुषांच्या मार्फत हे घडणार नाही. (टाळ्या...) जसे राजकारण वाया गेले, तसे आपल्या देशातले पुरुषही ही बहुतांशी वाया गेले आहेत. (टाळ्या...) पुरुषांमधला माणूस हा जिवंत आहे, असे छातीवर हात ठेवून सांगणे मला कठीण वाटते. खूप माणसांना मी भेटत असतो, कोणालाच टाळत नाही. वाकोदवरून येणाऱ्या बहुतेक प्रत्येकाला भेटतोच. ऐकतो त्यांचे काय म्हणणे असेल ते. नेहमीच त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे करू शकतो असे नाही. ते स्वतः काही करत नाही, त्याच्यामुळे त्यांचे काही ऐकायचे नाही (टाळ्या...) मी आता हे ठरवूनच टाकले आहे की, यांना जर काही करायचे नसेल तर मी का करायचे. 'आपण काय करणार आहात हे आधी सांगा, मग मी काय करतो ते तुम्हाला सांगतो,' असा अगदी जाहीर नारा मी गावामध्ये मांडला आहे.

आमच्या गावामध्ये एक ज्वलंत समस्या आहे. एक राम मंदिर आहे. त्याच्याच बाजूला एक हनुमानाचे मंदिर आहे. राम मंदिर आणि हनुमान मंदिर हे जवळ जवळच आहे. त्यांच्या आजूबाजूला बरेचसे काँक्रीट काम करून एक मोठ्ठा चौक निर्माण केला आहे. अगदी गावाच्या मुख्यद्वारावरती आहे. वेळोवेळी जे ग्रामपंचायतीचे सरपंच होते, त्यांच्या आशीर्वादाने गावातल्या काही लोकांनी स्वतःच्या गरजेपोटी किंवा आडमुठेपणापोटी किंवा त्यांच्या इतर काही हेतूपोटी तिथे अतिक्रमण केले. राम मंदिराच्या जागेवर ते अतिक्रमण वसून आहे. मग त्याच्यामध्ये राजकारण घुसले. त्यात गावातील दोन ग्रुप घुसले. हे आपण बाजूला ठेवू. कारण याचे काही फार महत्त्व नाही. विषय किती हास्यास्पद आहे ते बघा. राम मंदिर नवीन बांधले पाहिजे, कारण ते आता पडके झाले आहे. तिथे पावसाळ्यात पाऊस-पाणी टपकते, उन्हाळ्यात ऊन आत शिरते. तिथे आज आपण काहीच सामाजिक कार्यक्रम करू शकत नाही, अशी तिथली परिस्थिती आहे. तेव्हा गावातल्या चांगल्या लोकांना, विशेष करून वारकरी समाजाच्या लोकांना असे वाटू लागले की, आपण राम मंदिराचा जीर्णोद्धार केला पाहिजे. भाऊ आहेत, भाऊला काय कमी आहे? भाऊ बांधून देतील. असे त्यांना वाटत असते.

समजा, भाऊंनी मंदिर बांधून दिले, तर काय होईल? भाऊ येथून गेले, किंवा दुसरे परत कोणी आले, तर राम मंदिराचा परत दुरुपयोग सुरू होईल. तिथे गावाला स्वतःला काही करायचे आहे, तिथे गाववाले स्वतः काय करायला तयार आहेत? हा प्रश्न सोडवला गेला पाहिजे. या गावामध्ये साडेतीन वर्षांपूर्वी मी जाहीर केले होते की, या गावामध्ये कोणतेही

काम करण्यासाठी मी बळाचा वापर करणार नाही. मी माझ्या स्वतःच्या पत-प्रतिष्ठेचाही उपयोग करणार नाही. मी पोलिसांना मुळीच 'या गावामध्ये खाकी वर्दी घेऊन आपण या आणि आमचे प्रश्न सोडवा,' असे म्हणणार नाही. एस. पी. साहेब जरी ऐकत असले, किंवा इतर कलेक्टर साहेब जरी ऐकत असले, किंवा इतर सगळे जरी ऐकणारे असले तरी त्यांना मी काही सांगणार नाही. जर गावाला असे वाटत असेल की, हे अतिक्रमण उठले पाहिजे, तर गावकऱ्यांनी ते घडवून आणावे.

त्यात अडचणी आहेत. इतकी वर्षे झाली ते स्थापित आहेत. त्यांना विस्थापित करायचे असेल तर त्यांना कुठे तरी पर्यायी जागा दिली पाहिजे. अनेक प्रश्न त्यात निर्माण होतात. ते प्रश्न माणुसकीला धरून आहेत. मागे काय झाले, हे विसरून ते प्रश्न सोडवण्यापर्यंत माझ्या मनाची तयारी आहे. तेही गांधीजींच्या विचारात बसते, असे सांगता येत नाही. परंतु माझ्या मनाची तशी तयारी मी केली आहे. मी या गावाचा आहे. ज्या माणसांनी अतिक्रमण घातले, त्या अतिक्रमणामुळे त्या माणसांवरचे माझे प्रेम कमी होणार असेल, तर ते मला मंजूर नाही. ते आज कोणाच्या तरी मर्जीवर जीवन जगत आहेत. आपण अतिक्रमण केलेले आहे, हे त्यांना माहिती आहे. परंतु त्यांनी स्वावलंबी होऊन स्वतःच्या मान-सन्मानाने जगण्याचा मार्ग आपण त्यांना दिला पाहिजे. मी एवढी मदत करतो. त्यात त्यांची स्वतःची हक्काची जागा होईल. आयुष्यामध्ये त्यांना असे वाटणार नाही की, येथून त्यांना कोणी तरी कधी तरी हाकलून देईल. तेवढा त्यांचा स्वाभिमान जागृत केला आणि त्यांचा कणा आपण ताठ करू शकलो, तर आपण जीवनात बरेच काही साधू शकलो, असे समजायला हरकत नाही.

आपल्याला करायचे ते हेच आहे. अतिक्रमण निघाले नाही तरी चालेल, पण अतिक्रमण करणारा आहे, त्याच्या मनात इतरांबद्दल वैमनस्य निर्माण होता कामा नये. गावाच्या मनातसुद्धा ते व्हायला नको की, त्याने चुकीचे काम केले आहे. त्याला आपण सगळेच जबाबदार आहोत ना. ज्या दिवशी झाले, त्या दिवशी त्याची परिस्थिती जशी काही असेल आणि ज्याने ज्याने त्या वेळेला त्याला मदत केली असेल किंवा डोळेझाक केली असेल किंवा आजूबाजूचे लोक त्याला काही बोलले नसतील, म्हणूनच ते घडले. तेव्हा आपण सगळेच त्याला जबाबदार आहोत. मग सगळेच जबाबदार आहोत तर आपण कशासाठी त्याला म्हणायचे की, तू भयंकर चुकीचे काम केले आहे, पाप केले आहे, आणि म्हणून आम्ही तुझा नायनाट करणार आहोत. जर तो पापी असेल तर त्याच्याबद्दल आपल्याला दया

असली पाहिजे. व्यक्तीचा नव्हे, तर चुकीच्या कृत्याचा द्वेष करा. आपल्याला अन्यायाविरुद्ध लढा करायचा आहे, अन्यायी व्यक्तीच्या विरुद्ध नाही.

इंग्रजांच्या राजवटीविरुद्ध गांधीजींनी लढा दिला. इंग्रजांना काही त्यांनी वाईट म्हटले नाही. परंतु इंग्रजांनी केलेल्या प्रत्येक चुकीच्या, अन्यायी कामाला असहकार्य करून ते त्याविरुद्ध सर्व शक्तिनिशी उभे राहिले, आणि सगळ्या देशाला त्यांनी त्या लढ्यासाठी उभे केले. हा फरक फार मोठा आहे. हा फरक आपण सगळ्यांनी जाणून घेतला पाहिजे. त्या जाणीवेतून आपण ती समस्या सोडविली पाहिजे. एवढे काम आपण करू शकलो, तर आपले बरेचसे प्रश्न सुटू शकतात. त्याला वेळ लागतो हे खरे आहे. त्याचे कारणही अगदी स्पष्ट आहे की, समस्या सोडवायला गाव एकत्र उभे राहात नाही. गाव एकजूट होऊन उभे राहिले, तर ही समस्या सुटायला पाच-दहा मिनिटेसुद्धा लागत नाहीत. परंतु त्यासाठी गाव भीतिमुक्त पाहिजे, ते तसे नसते.

आपल्याला काही भानगडी करायच्या नाहीत, काही लाठीमार करायचा नाही. कोणाला आपली हे काम स्वतःची कॉलर टाईट करण्यासाठी किंवा स्वतःला क्रेडिट घेण्यासाठी करायचे आहे. कोणाला त्यातून मते पाहिजे आहेत, असेही नाही, म्हणजे कुणाचाही यात स्वार्थच नाही, जर स्वार्थ नसेल तर मग ते काम का घडू नये ? ते घडेलच. आज नाही, उद्या घडेल, परंतु ते लवकर घडवून आणण्यासाठी बळाचा वापर किंवा कोणत्याही प्रकारे आऊट साईड एजन्सीचा उपयोग करायची माझी स्वतःची इच्छा नाही. तो मार्ग चुकीचा आहे, असे माझे ठाम मत आहे. तो अहिंसक मार्ग नसून तो हिंसेचा मार्ग आहे, असे मला वाटते. म्हणून मी तसे करायला तयार नाही. गावामध्ये ते करावे अशीही माझी इच्छा नाही. कोणी गावामध्ये तसे करणार असेल तर माझा त्याला विरोध आहे. परंतु त्या विस्थापित लोकांना सुस्थितीत आणण्यासाठी जी काही मदत करायची असेल ती गावकीच्या प्रेमापोटी आपण केली पाहिजे. त्यामध्येही गावाचा सहभाग असला पाहिजे.

यापुढे मी काय ठरवले ते आपल्याला सांगतो. ग्रामपंचायतचे एक शेवटचे अतिक्रमण राहिले आहे. ते अतिक्रमण ज्याही दिवशी निघेल, त्या दिवशी त्या व्यक्तीचा सत्कार आम्ही करणार आहोत. दुसरे काय करणार आहोत तेही सांगतो. मी स्वतः झोळी घेऊन वाकोदमध्ये दोन दिवस लागले, तरी फिरणार आहे. प्रत्येक घरासमोर थांबून मागणी करणार आहे की, झोळीमध्ये आपण चार आणे टाका, आठ आणे टाका, मुठभर ज्वारी किंवा धान्य असेल घरामध्ये ते टाका, परंतु काही तरी या मंदिरासाठी आपण करणार आहात. तुम्हालाही

राम मंदिर हवे आहे. तुमच्या आत्म्याची भूक तिथे भागू शकेल, असे तुम्हाला वाटत असेल, तर आपण योगदान करा. आपल्या गावाची इतर कामे तिथे होणार असतील, लग्नसराई तिथे होणार असेल, काही पैसे न खर्च करता आपण त्या ठिकाणी चांगल्या रितीने महाराजांचे कीर्तन करू शकणार असू किंवा एक धर्मशाळा निर्माण करून येणाऱ्या माणसाला आपण तिथे चांगला आसरा देऊ शकणार असू, कोणीही माणूस आपल्या गावामध्ये उपाशी झोपणार नाही अशी व्यवस्था आपण करणार असू, हे जर खरे असेल तर संपूर्ण गावाने सामील होणे गरजेचे आहे.

मी आजपर्यंत हा विचार आपल्यासमोर मांडला नाही. त्याचे कारण असे होते की, आजपर्यंत ज्या मूळ गरजा आहेत त्याच पूर्ण झालेल्या नव्हत्या. आपल्या घरासमोर गटारी वाहात होत्या. त्यातून सगळ्या प्रकारची रोगराई होत होती. तेव्हा आपण गटारीचे काम आधी केले. त्यानंतर पाण्याचे जेवढे बसेल तेवढे काम केले. आता स्वच्छ पाणी तरी मिळायला सुरुवात झाली. आपल्याला आरोग्य केंद्राची गरज होती, तेही बांधून झाले, आणि सर्वात आधी शिक्षणाचीही अत्यंत मोठी गरज होती, तेव्हा शिक्षणासाठी जेवढे काही आपल्याला करता येईल ते सगळे करून या शाळेचा रिझल्ट १५ टक्क्यावरून जवळजवळ ८० ते ८५ टक्क्यांवर आपण नेला. आज पहिल्यांदाच या शाळेमधून डीएड. तसेच बीएड.साठी तीन विद्यार्थी निवडले गेले. म्हणजे शिक्षणाची मुहूर्तमेढ व्हायला पाहिजे होती, ती घट्ट पायावर आपण केली. विद्यार्थ्यांना इथे क्रीडांगण नव्हते. तेव्हा त्यांच्यासाठी खूप छान क्रीडांगण करून दिले. आता मुलींसाठी निवासी व्यवस्था करायची आहे. मुलींचे शिक्षण ही अग्रक्रमाने पूर्ण करावयाची बाब आहे. त्याकरिता मुलींना शिष्यवृत्ती देणे, त्यांच्यासाठी निवासाची व्यवस्था करणे, आणि त्यांच्या आई वडिलांवर भार असलेला शैक्षणिक खर्च कमी करणे, हाही भाग जवळपास या वर्षामध्ये पूर्ण होईल. या मूलभूत गरजा आहेत. शिक्षणाचा समावेश यापुढे मूलभूत गरजांमध्ये कसे आवश्यक आहे, असे मी मानतो.

केवळ रोटी, कपडा और मकान या तीन मूळ गरजा नसून त्याच्या बरोबर शिक्षणाचीही तेवढीच गरज आहे. 'रोटी, कपडा और मकान' हे आता सगळेच शिक्षणावर अवलंबून आहे. म्हणून शिक्षणाला मूलभूत मानून पुढची पिढी तरी चांगली होईल, अशा आशावादाने ही शिक्षण व्यवस्था केली आहे. आता ती पिढी दारू पिणार नाही, जुगार खेळणार नाही, या अशा हेतूने आपण शिक्षणाकडे पूर्णपणे लक्ष देणार आहोत. ते आपण पूर्ण करूच इथे Vocational Guidance साठी एखादी आय. टी. आय. वगैरे काही योजना मार्गी आहेत.

आपण तेही करू.

मित्र हो, एक मात्र नक्की आहे की, शिक्षण सोडून सगळी कामे जर गावाला हवी असतील तर ती करायचा माझा विचार आहे. या पुढे असा रस्ता कुठे अडला असेल आणि दोन अतिक्रमणे असतील, आणि त्या दोघांच्या भानगडी असतील, तर तो रस्ता होणार नाही. त्या भानगडी कशा मिटवायच्या आहेत, हे गावाने ठरवायचे आहे. त्या भानगडी मिटवण्यासाठी माझी माणसे इथे नाहीत. ते काम सर्वोदयी किंवा गांधी विचारांपैकी कोणी करणार असेल, तर ते फार चांगले आहे. त्याचे कारण त्यांचा प्रभाव आहे. माझी माणसे आहेत ती पगारी माणसे आहेत. ते सांगितलेले काम करतील, प्रामाणिकपणे करतील, चोऱ्या-चपाट्या करणार नाहीत. काम खूप मेहनतीने करतील, एवढे मी आपल्याला सांगू शकतो. परंतु त्यांना गांधीवाद्यांसारखे ट्रेनिंग नाही. जसे जीवन गांधीवादी जगलेले आहेत तसे जीवन कंपनीचे सहकारी जगलेले नाहीत. त्यामुळे आपला प्रत्येक कोर्स ते अटेंड करतील. हळूहळू त्यांचेही ओरिएन्टेशन होईल. त्यातून माणसेही तयार होतील, अशी अपेक्षा करायला हरकत नाही, पण आज ते जळगावला राहतात आणि इथे कामाला येतात. महिन्यातून फक्त चार दिवस घरी जातात आणि २६ दिवस ते इथे कामाला असतात. जवळपास त्यातले बरीच माणसे येथे स्थायिकसुद्धा होत आहेत. यापुढे आम्ही इथे येणाऱ्या सगळ्यांनाच वाकोदलाच स्थायिक होण्याच्या संभाव्यतेवर लावणार आहोत. त्यामुळे ती एक स्वतंत्र अशी सर्वोदयी सेना गावामध्ये आपण हळूहळू निर्माण करणार आहोत. शिक्षणाची विचाराला साथ, तसेच महिलाशक्ती या गोष्टींवर आपण लक्ष केन्द्रित करू शकलो, तर आपल्या बहुतांशी अडचणी दूर होतील आणि गांधीजींच्या स्वप्नातले हे गाव खऱ्या अर्थाने, केवळ शासकीय योजनांसाठी नव्हे, खऱ्या अर्थाने आपण इथे निर्माण करू शकू असे मला वाटते. या गोष्टीचा फक्त विश्वास देण्यासाठी एवढी पार्श्वभूमी आपल्यासमोर मांडली.

मला स्वतःच्या मनामध्ये अशा काही शंका होत्या, त्या अत्यंत स्पष्टपणे मी धर्माधिकारी साहेबांच्या समोर मांडल्या. ते मला पितृवत आहेत. मला दहा वर्षाने ज्येष्ठ आहेत. ते जे काही बोलले तसे जगलेले आहेत. त्यांच्याबद्दल मला नितांत आदर आहे. जीवनात आदर्श कोणाला म्हणायचे असेल, तर त्यांच्या जीवनाला मी आदर्श मानतो. वयाच्या ८१ व्या वर्षीसुद्धा ते मुंबईहून इथे आले, नातवाला बरोबर घेऊन आले. अशा पद्धतीने हे संस्काराचे काम सगळे लोक करत आहेत. खूप मोठे काम करत आहेत. यांच्यापैकी प्रत्येक माणूस

भला आहे. खरेच सगळी चांगली माणसे आहेत. ही चांगली माणसे कोणकोणत्या भागापर्यंत पोहोचत आहेत, हे मला जास्त माहिती नसल्यामुळे मी आज सगळे प्रश्न आपल्यासमोर अत्यंत नम्रपणे, पण स्पष्टपणे मांडलेले आहेत. कृपा करून त्यावर आपण विचार करावा आणि जेवढे शक्य असेल तेवढा खुलासा झाला आणि त्यात मला काही घेण्यासारखे असेल तर मला आनंद होईल. माझ्याकडून काय अपेक्षा असतील आणि मी असताना किंवा नसतानाही त्या मात्र पूर्ण होतील ही खात्री देतो; विश्वास देतो.

गांधी रिसर्च फाउण्डेशनमार्फत विस्तारित कामामधून एक काम आताही आपण सुरु केले आहे. ते लॉगटर्म असल्यामुळे लवकरात लवकर त्याची सुरुवात व्हावी, अशी माझी इच्छा होती. त्यामुळे मागचाही कार्यक्रम आपण मुद्दाम वाकोदलाच आयोजित केला होता. माझ्या तब्येतीमध्ये थोडेसे चढउतार चालू आहेत, पण ते असताना आजसुद्धा डॉ. बरंट यांनी फोनवर सांगितले, 'नवकार महामंत्र घ्या आणि या. भाऊ, जे काही व्हायचे असेल ते होईल, पण आपण जरूर या.' कार्यक्रम दहा वाजता सुरु व्हायचा होता, तो अकरा वाजता सुरु झाला. त्याला कारणीभूत मी आहे. मी इथे उशिरा पोहोचलो त्याच्याबद्दल माफी असावी. प्रकृती बरी नसल्यामुळे मी येणार नव्हतो, त्या दृष्टीने आधी धर्माधिकारी साहेबांची परवानगी घेऊन ठेवली होती. नऊ वाजेपर्यंत मी दुसऱ्याच कामामध्ये होतो. तसे ठीक वाटत नव्हते, पण डॉ. बरंटांच्या आग्रहामुळे विचार केला. आपल्या सगळ्यांच्या सान्निध्यात येऊन तब्येतसुद्धा सुधारेल, अशी अपेक्षा करायला हरकत नाही. एवढ्या पवित्र आणि मंगल वातावरणामध्ये या सेवाभावी लोकांच्या सोबत राहिल्यामुळे तेवढा तर फरक पडेलच, अशी माझी खात्री होती, आणि ती खरी ठरली आहे.

आपण अगदी शांतपणे माझे सगळे विचार ऐकून घेतले, त्याबद्दल आपले आभार मानतो आणि पुढचा कार्यक्रम संयोजकांनी सुरु ठेवावा, अशी त्यांना विनंती करून थांबतो.

जय हिन्द! जय महाराष्ट्र!